



УДК 343.98

*Наголова Ірина Юріївна,
Заступник начальника слідчого відділення
Лиманського відділення поліції
Слов'янського відділу поліції
Управління національної поліції
у Донецькій області*



ВСТАНОВЛЕННЯ СПОСОБУ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті розглянуто зміст способу вчинення як елементу події кримінального правопорушення – обставини, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні. Досліджено спільні та відмінні риси встановлення способу вчинення кримінального правопорушення з огляду на унормування цього питання у науці кримінального права, кримінального процесуального права та криміналістики.

***Ключові слова:** предмет доказування, подія кримінального правопорушення, спосіб вчинення злочину, підготовка, приховання.*

Постановка проблеми. З розвитком комп'ютерних технологій, науково-технічних засобів рівень злочинності також якісно змінився. Такі зміни полягають у різноманітності та різноплановості способів підготовки до вчинення кримінального правопорушення, їх безпосереднього вчинення та приховання слідів злочинної діяльності.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення розглядають у колі головних проблем правознавства, які досліджують науки кримінально-правового циклу: криминологія, кримінальне право, кримінальний процес, криміналістика, судова психологія тощо. Кожна з цих наук, маючи свій інтерес, власну проблематику, зумовлену загальними і спеціальними завданнями, визнає спосіб вчинення кримінального правопорушення елементом предмета свого дослідження. Водночас, очевидно є необхідність для кожної з них ґрунтуватися на загальному для всіх понятті способу вчинення злочину, що не виключає, а передбачає пізнання особливостей цього явища [1, с. 160].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню способу вчинення злочину присвячували свої роботи В. П. Бахін, В. К. Весельський, І. В. Гора, М. В. Даньшин, С. М. Зав'ялов, Н. І. Клименко, В. О. Попелюшко, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько та ін. Проте донині залишається актуальним дослідження низки питань щодо змісту цього поняття, що не дістали свого належного осмислення.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд способу вчинення кримінального правопорушення як обставини, що підлягає доказуванню, та висловлення пропозицій щодо вирішення спірних питань, пов'язаних із його співвідношенням у кримінальному праві, кримінальному процесі та криміналістиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. У «Юридичній енциклопедії» спосіб вчинення злочину розглядають як сукупність (систему) прийомів, методів, послідовність дій чи використання засобів, а також знарядь, за допомогою яких досягають злочинну



мету. Спосіб вчинення злочину є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину лише у тих випадках, коли він прямо визначений у законі, зокрема обман чи зловживання довірою у складі шахрайства (стаття 190 КК України), або однозначно впливає зі змісту диспозиції кримінально-правової норми: наприклад, способом погрози вбивства (стаття 129 КК України) є психічне насильство [10, с. 736].

Визнання права дослідження способу вчинення кримінальних правопорушень у криміналістиці, поряд з кримінальним правом, кримінологією та кримінальним процесом, відбулося не відразу. Адже не всі вказані науки вивчають питання, як дослідити ці способи і розкрити їх зміст, якими були мотиви вчинення кримінального правопорушення. Зазначені питання є предметом саме криміналістики. Це твердження Г. Гросса, зазначає В. М. Лога, підтримав у 1921 році Г. Ю. Маннс, який відніс до предмету криміналістики способи вчинення злочинів, професійні особливості й побут злочинців [6, с. 178].

Спосіб вчинення кримінального правопорушення набуває значення для матеріального права у трьох основних випадках. По-перше, коли спосіб виступає критерієм розмежування різних складів злочинів (для прикладу, злочинів проти власності – крадіжки, грабежу, розбою та ін.). По-друге, якщо вказівка на спосіб вчинення кримінального правопорушення може встановлювати межі кримінальної відповідальності (зокрема, коли діяння є злочинним лише у разі вчинення його у певний спосіб). По-третє, спосіб вчинення кримінального правопорушення набуває значення для кримінального права у разі, якщо він є кваліфікуючою ознакою (наприклад, такі кваліфіковані склади умисного вбивства як «способом, небезпечним для життя багатьох осіб» (пункт 5 частини 2 статті 115 КК України), «з особливою жорстокістю» (пункт 4 частини 2 статті 115 КК України) [2, с. 32].

Ми повною мірою погоджуємося з твердженням Т. А. Литвиненко щодо визначення способу вчинення злочину як певного методу, порядку і послідовності рухів, прийомів, що застосовує особа для вчинення злочину [5, с. 82]. Головним аспектом визначення способу вчинення того чи іншого кримінального правопорушення є саме розумова діяльність особи, яка включає у себе визначення певних методів, прийомів, шляхів та послідовності їх реалізації, що у своїй сукупності утворює певний спосіб його вчинення.

Щодо способу вчинення злочину, на нашу думку, його можна поділити такі групи:

1) як обов'язкова ознака складу злочину (вчинення злочину шляхом обману або зловживання довірою, таємне або відкрите викрадення майна, напад, жорстокий або небезпечний спосіб та ін.);

2) як структура взаємопов'язаних елементів вольових та розумових дій суб'єкта злочину (підготовка до злочину (підшукування співучасників, знарядь злочину та ін.), безпосереднє вчинення, приховання слідів);

3) залежно від предмета злочинного посягання (заволодіння майном, завдання шкоди здоров'ю тощо).

Хоча спосіб вчинення є факультативною ознакою складу злочину у кримінальному праві, у кримінальному процесі він є обов'язковим елементом предмета доказування, визначеним у пункті 1 частини 1 статті 91 КПК України. Необхідність доказування способу вчинення злочину зумовлена різними намірами, мотивами, метою. Із цього вбачається, що спосіб вчинення злочину характеризується певним психофізичним підґрунтям і не зводиться лише до зовнішньої, фізичної сфери. Кожна подія, у тому числі і кримінальне правопорушення, відбувається в реальному місці і часі. Тож доказування цих елементів деталізує спосіб його вчинення, підтверджує його наявність, надає можливість перевірки факту вчинення злочину, а може мати значення для предметного захисту особи,



кваліфікації способів вчинення окремих видів злочинів, встановлення кримінально значущих ознак предмета злочину, причинно-наслідкового зв'язку вчинених дій з характером і розміром шкідливих наслідків тощо [3, с. 267].

У криміналістиці зазначені способи запропоновано розрізняти як повно і неповно структурні способи вчинення кримінального правопорушення. Перший має місце у випадку, коли вчинялися дії з підготовки, вчинення і приховання, що об'єднуються спільним задумом, а другий – коли відсутня вся сукупність вказаних дій. У більшості випадків способи підготовки та приховання злочинів мають суто криміналістичне значення, оскільки виступають в ролі носіїв інформації стосовно слідів злочинної діяльності, особистості злочинця й інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи [7].

Дещо іншою є позиція М. С. Уткіна, який запропонував поділити усі способи на:

- 1) повно структурні, або найбільш кваліфіковані, способи, які включають підготовку, вчинення й приховання злочинів;
- 2) менш кваліфіковані, або відсічені, першого типу (вчинення та приховання);
- 3) менш кваліфіковані, або відсічені, другого типу (підготовка та вчинення злочинів);
- 4) некваліфіковані, або спрощені, які складаються лише з дій щодо вчинення злочинів [9, с. 61].

На нашу думку, запропонована класифікація способів вчинення кримінального правопорушення є неповною, оскільки не включає до свого складу окремих способів вчинення кримінального правопорушення – підготовку. Кримінальне правопорушення може бути припинено саме на стадії підготовчих дій, що, у свою чергу, буде кваліфікуватися як замах на те чи інше кримінальне правопорушення відповідно до положень статті 15 КК України.

Встановлення обставин підготовки до вчинення кримінального правопорушення, безпосереднього його вчинення та приховання слідів злочинної діяльності надає можливість органу досудового розслідування повною мірою відтворити подію, що мала місце в минулому. Встановлення цих обставин як складових елементів поняття «спосіб вчинення кримінального правопорушення» забезпечить повне та комплексне збирання доказів, їх оцінку для забезпечення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування. Саме завдяки встановленому способу вчинення кримінального правопорушення можуть бути отримані дані про особистісні характеристики злочинця, які можуть проявлятися в його навичках та вміннях, розумовій та інтелектуальній діяльності, фізичній підготовці, психологічному розвитку, впевненості у своїх діях тощо, що в свою чергу певним чином звужує коло підозрюваних осіб та спрямує орган досудового розслідування у тому чи іншому напрямку.

У цьому контексті аналізоване питання набуває не лише кримінально-правового та криміналістичного значення, але і кримінального процесуального. Як зазначає І. В. Гора з посиланням на Г. Г. Зуйкова, до предмета доказування в межах кримінального процесу належать дві групи фактів, що відображають спосіб вчинення злочину:

а) такі, що мають кримінально-правове значення (власне спосіб вчинення злочину у кримінально-правовому значенні, що прямо передбачений як обов'язкова ознака певного складу злочину, чи кваліфікуюча ознака або ознака, що обтяжує покарання), тобто спосіб вчинення злочину у вузькому сенсі;

б) такі, що забезпечують необхідну повноту і конкретність описання способу вчинення злочину в обвинувальному акті (усе те, що дозволить відповідно до зібраних доказів описати спосіб вчинення злочину таким чином, щоб подія злочину, ступінь



суспільної небезпеки злочину й самого злочинця були охарактеризовані досить повно), тобто спосіб – у широкому, криміналістичному значенні [2, с. 36].

У кримінальному законі спосіб вчинення пов'язаний з іншими елементами об'єктивної сторони і виступає кваліфікуючою ознакою злочину. Кореспонденція кримінально-правового та кримінального процесуального значення способу вчинення злочину полягає у тому, що спосіб входить до структури обставин, які підлягають доказуванню. Встановлення способу розкриває зміст і спрямованість умислу особи, що пов'язує спосіб із встановленням вини у вчиненні злочину та мотивами. У криміналістиці за допомогою способу вчинення злочину розшукують осіб, які його вчинили, з'ясовують закономірності механізму слідоутворення, що в одних випадках дозволяє довести власне спосіб, а в інших, ґрунтуючись на закономірностях механізму слідоутворення, знайти всі інші сліди, що стосуються вчиненого злочину [1, с. 27].

Для прикладу, кримінальне право визначає спосіб вчинення у вузькому значенні, і це задовольняє завдання щодо кваліфікації діяння. Адже розглядати спосіб вчинення злочину у криміналістичному аспекті в межах кримінального права було б недоцільним. Для кримінального права значення має саме злочинність того чи іншого способу, а також його вплив на ступінь тяжкості вчиненого діяння. Натомість для криміналістики важливо, виходячи з одержаних відомостей про спосіб вчинення злочину, визначити слідові картину цієї події, одержати дані про особу злочинця, про предмет злочинного посягання, про обстановку вчинення злочину тощо.

Як справедливо з цього питання зазначає А. З. Сорока, для криміналістики основне в способі не досягнутий результат, а процес досягнення мети, механізм її досягнення. Спосіб вчинення злочину розглядають у криміналістиці як джерело інформації про закономірності виникнення доказів, яка необхідна для розробки засобів та методів розкриття та розслідування злочинів [8, с. 175].

На наш погляд, для криміналістики важливого значення набувають не лише дії щодо безпосередньо вчинення злочину, але й підготовки та приховання злочину навіть тоді, коли вони не пов'язані з кримінально-правовою оцінкою подій, і не вивчаються матеріальним правом. Саме тому припустимо вживати поняття способу вчинення злочину у його широкому розумінні.

Криміналістичне розуміння способу вчинення кримінального правопорушення значно ширше від кримінально-правового та кримінального процесуального. Криміналістика вивчає закономірності формування, розробляє засоби, прийоми, методи виявлення, збирання і дослідження доказів стосовно способу вчинення кримінального правопорушення. Водночас відомості про нього узагальнюють, типізують, що дозволяє визначити ознаки повторюваності та розробити ефективні методи розслідування кримінальних правопорушень. Криміналісти вивчають, які дії здійснює злочинець під час готування до кримінального правопорушення, які знаряддя і засоби використовує для його вчинення, яким способом знищує сліди кримінального правопорушення та приховує свою причетність до нього. Криміналістичне розуміння способу вчинення злочину значною мірою відрізняється від його кримінально-правового тлумачення. Це зумовлено, насамперед, відмінностями об'єктів дослідження та завдань, на вирішення яких вони спрямовані. Тому в криміналістичному аспекті спосіб вчинення злочину охоплює низку ознак, що не мають кримінально-правового значення, але відіграють важливу роль у розкритті та розслідуванні певного виду злочинів. Тут на перший план виступають ознаки способу вчинення злочину, які відображаються у комплексі різноманітних матеріальних та ідеальних слідів, що дозволяє слідчому зорієнтуватися у слідчій ситуації, яка склалася,



висунути типові слідчі версії та визначити найбільш оптимальні засоби розслідування [4, с. 191].

Наявність узагальнених знань про спосіб вчинення злочину дає змогу оптимізувати планування і проведення слідчих (розшукових) дій (виходячи з їх доцільності під час розслідування певного виду злочину), визначення тактики проведення цих слідчих дій, правильну подальшу перевірку та оцінку зібраних доказів.

Важливою особливістю способу вчинення злочину, як елемента криміналістичної характеристики є процес його дослідження. Адже для встановлення способу, що б реально передувало наслідкам і створювало сліди, суб'єкт проведення розслідування повинен первинно дослідити саме сліди і вже за результатами цих досліджень зробити висновок про використання того чи іншого способу, якому властива наявність цієї сукупності слідів. Тобто процес пізнання відбувається у зворотному порядку, порівняно з процесом вчинення злочину. І вже після встановлення способу, слідчий робить висновки про мотиви вчинюваного злочину, його мету, особу злочинця та ін.

Кримінальне процесуальне значення встановлення і доказування способу вчинення злочину полягає у тому, що від якого залежать:

- – межі проведення огляду місця події та забезпечення його охорони;
- – предметна підслідність кримінального правопорушення;
- – визначення комплексу початкових та наступних слідчих (розшукових) дій;
- визнання того чи іншого предмету речовим доказом;
- визначення виду криміналістичних експертиз, які підлягають проведенню в рамках кримінального провадження за вилученими речовими доказами та іншими встановленими фактами та даними;
- визначення кола осіб, за участю яких необхідно провести слідчі дії;
- вирішення питання про обрання відносно підозрюваної особи запобіжного заходу та заходів забезпечення кримінального провадження;
- у разі відсутності особи, яка вчинила злочин, – можливість складання її психологічного портрету.

Висновки. Отже, спосіб вчинення злочину є об'єктом вивчення як матеріального, так і процесуального права, однак найбільш ґрунтовно його досліджують в науці криміналістиці, зокрема як елемент криміналістичної характеристики злочину. Це відрізняє спосіб вчинення злочину як елемент події кримінального правопорушення від інших її елементів (часу, місця), що мають більше кримінальне процесуальне значення, ніж криміналістичне.

Враховуючи викладене, вважаємо за доцільне зауважити, що спосіб вчинення злочину під час досудового розслідування має бути встановлений і доведений з точки зору науки кримінального права, кримінального процесу та криміналістики. У кожній з зазначених наук спосіб вчинення злочину відіграє свою важливу роль, об'єднану для досягнення загальної мети – боротьби зі злочинністю та притягнення винних до відповідальності. Але одні науки є засобом для досягнення зазначеної мети, а інші – процесуальною формою виконання поставлених завдань.

Список використаних джерел

1. Весельський В. К. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. К. Весельський, С. М. Зав'ялов, В. В. Пясковський. – К. : КНТ, 2009. – 160 с.



2. Гора І. Поняття спосіб вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні / І. Гора. // Закон и жизнь. – 2012. – №9. – С. 35–38.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
4. Ленко М. О. Спосіб вчинення терористичних актів за допомогою саморобного вибухового пристрою як елемент криміналістичної характеристики злочину / М. О. Ленко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика), 2013. – № 3 (31). – С. 189–198.
5. Литвиненко Т. А. Кримінальне право України в поняттях і термінах : словник-довідник для ВНЗ / Т. А. Литвиненко. – Х. : Видавництво «Форт», 2013. – 109 с.
6. Лога В. М. Способи завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження типових об'єктів власності / В. М. Лога // Юридична наука. – 2011. – № 3. – С. 178–184.
7. Пчеліна О. В. Елементи події економічного злочину та їх криміналістичне значення / О. В. Пчеліна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article>
8. Сорока А. З. Спосіб вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України як елемент криміналістичної характеристики / А. З. Сорока // Університетські наукові записки. – 2014. – № 1 (49). – С. 174–180.
9. Уткин М. С. Особенности расследования и предупреждения хищений в потребительской кооперации / М. С. Уткин. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1975. – 124 с.
10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 5: П–С. – К. : «Укр. енцикл.», 2003. – 736 с.

Наголова И. Ю. Установление способа совершения уголовного правонарушения при производстве досудебного расследования

В статье рассмотрено содержание способа совершения как элемента события уголовного правонарушения – одного из обстоятельств, подлежащих доказыванию в уголовном производстве. Исследованы общие и отличительные особенности установления способа совершения уголовного правонарушения с учетом урегулирования этого вопроса в науке уголовного права, уголовного процессуального права и криминалистики.

Ключевые слова: предмет доказывания, событие уголовного правонарушения, способ совершения преступления, подготовка, сокрытие.

Nagolova I .U. Specify how the commission offense during the pretrial investigation

The article discusses way of the criminal content offenses as a circumstance to be proved in criminal proceedings, expressed proposals for solutions disputes arising in criminal proceedings. Investigated common features installation method criminal offense due to the normalization of the subject in the science of criminal law, criminal procedure law and criminalistics.

Key words: the subject of proof, the event is a criminal offense, preparation, method of committing the crime, hiding the effects.

